

Історія офтальмології

УДК 617.7:615.83(092)(477)

Професор Черікчі Лариса Юхимівна – засновник фізіотерапії в офтальмології України

Боброва Н. Ф., д-р мед. наук, професор; Серебряна Т. М., канд. мед. наук

ДУ «Інститут очних хвороб та тканинної терапії ім. В.П. Філатова НАМН України»
Одеса (Україна)

Ключові слова:

Черікчі Л.Ю., фізіотерапія в офтальмології, електрофорез екстракта алое, електроелімінація запальних процесів ока, електростимуляція м'язів при косоокості і амбліопії

Лариса Юхимівна Черікчі обрала напрямком своєї професійної діяльності за рекомендацією академіка В. П. Філатова та провела багаторічні, багатопланові експериментальні та клінічні дослідження, на підставі яких були розроблені високо-ефективні фізіотерапевтичні методи для лікування різноманітних патологій ока. Запропонований Ларисою Юхимівною метод електроелімінації дозволив вивчити патохімію запального процесу ока різної етіології, патохімію предстатидії запалення ока, а також успішно застосовувався з лікувальною метою. Були блискуче захищені кандидатська та докторська дисертації, отримано звання професора. Лариса Юхимівна очолювала науково-методичний центр по фізіотерапії в офтальмології МЗ. Всі ці досягнення дають змогу стверджувати, що Лариса Юхимівна є родоначальником наукового та практичного застосування фізіотерапії в офтальмології України. Розроблені Ларисою Юхимівною Черікчі напрямки фізіотерапії в офтальмології були продовжені її численними учнями та співробітниками інституту ім. В.П. Філатова.

Лариса Юхимівна Черікчі (рис. 1) народилася в Одесі у грецькій родині 14 грудня 1923 року. Її батько був зубним лікарем, а мати – домогосподаркою. Шкільні та студентські роки вона прожила у рідному місті, частину з них – в період окупації. Лариса Юхимівна з відзнакою закінчила медичний факультет Одеського університету. Перші роки лікарської діяльності пройшли у санаторії «Лебедівка» в Одеській області.

Другом родини, одним із корифеїв вітчизняної курортології професором М. С. Беленьким, вона була скерована на співбесіду до академіка В. П. Філатова. Юна Лариса (мал. 2) побоювалася йти на співбесіду до академіка В. П. Філатова – політична обстановка цьому не сприяла: до греків ставилися насторожено. Напередодні зустрічі вона читала та перечитувала підручник з офтальмології, але академік ніяких професійних питань не задавав. Цікавився мистецтвом, живописом, літературою. Дуже здивував, коли виявилось, що вони обидва полюбляють вірші одного поета. Розмова закінчилася запрошенням до роботи в інституті.

Напрямок роботи в офтальмології Лариса Юхимівна обрала за порадою академіка В. П. Філатова, який вважав, що «можливості фізіотерапії – це золоті розсипи». У 1952 році за ініціативою академіка, в інституті очних хвороб і тканинної терапії було засновано відділ фізіотерапії, який очолила Л. Ю. Черікчі. Від академіка вона і отримала тему своєї кандидатської дисертації «Лікування очних хвороб електрофорезом екстракта алое». [1]

Таким чином, була розпочата нова методика тканинної терапії в офтальмології. Вибір препарату був продиктований великою вивченістю екстракту алое та широким застосуванням в клініці – він показав високу ефективність при різноманітних захворюваннях. Були розпочаті експериментальні дослідження шляхом розподілу екстракту алое на дві біологічно активні

Рис 1. Професор Черікчі Лариса Юхимівна (1923 - 2011)

Рис 2. Юна Лариса Юхимівна Черікчі.
Художник В. Цвіткова.

фракції – анодну (кислу) та катодну (лужну), які мають різний склад та надають різний вплив на біологічні об'єкти. Велика насиченість анодної фракції органічними кислотами та характер впливу обґрунтували доцільність застосування електрофорезу алое з катода. В експериментальній частині роботи була доведена можливість введення біологічно активних речовин з екстракту алое у тканину ока, розроблена методика, полюсність електричного струму, його напруга та час процедури.

Проведені дослідження послужили обґрунтованому застосуванню електрофорезу алое в клініці. Так розпочалася робота по широкому застосуванню фізіотерапії в лікуванні очних хвороб. Клінічні спостереження були проведені у 60 пацієнтів при кератитах різної етіології, стійких змутніннях рогівки, міопічному хоріоретиніті та атрофії зорового нерва. При цьому виражений терапевтичний ефект був отриманий у 82,5% хворих. Активування обмінних процесів в очах під впливом електрофорезу алое клінічно виражалось купіруванням запального процесу та стимулюванням функціональних властивостей у тканинах з порушенням трофіки. Кандидатська дисертація Л. Ю. Черікчі була успішно захищена у 1958 році, коли академік В. П. Філатова вже не було в живих, однак його передбачення про «золоті розсипи» фізіотерапії було блискуче реалізовано та продовжує розвиватися.

В даний час екстракт алое має широке застосування для електрофорезу – з розсмоктуючою, протизапальною метою та для стимуляції метаболічних процесів. Він надає вражаючий ефект при дистрофіях рогівки, помутніннях рогівки внаслідок кератиту, опіків, травм ока; вроджених та набутих, центральних та периферичних дегенераціях сітківки, вікової дегенерації макули, діабетичної ретинопатії, ішемічної невропатії зорового нерва [20].

Продовжуючи розвивати нові напрямки дії постійного електроструму на тканини ока, Лариса Юхимівна дійшла до висновку, що можливе не тільки введення в очі різних речовин шляхом електрофорезу, але й виведення з них патологічних субстанцій. Вона назвала цей процес електроелімінацією. Об'єднані дією гальванічного струму, обидві ці методики становлять єдине ціле – перенесення речовин через біологічні мембрани, і фактично є двома різноспрямованими сторонами одного процесу.

Так розпочався етап написання докторської дисертації «Електрофорез і електроелімінація в експериментальній та клінічній офтальмології» [4, 5]. Вивчалася можливість використання новостворених методик для купірування запальних процесів в судинній оболонці – увеїтів різної етіології і характерів. Був проведений колосальний об'єм роботи – в експериментальних дослідженнях були задіяні 401 кролик (802 ока), для обґрунтування електрофорезу з лікарських сумішей та електроелімінації при опіковому кератоувеїті та сідерозі [2, 3]. Результати клінічних досліджень базувалися на лікуванні 464 хворих (544 очей) з увеїтами різної етіології. При вивченні особливостей електрофорезу в офтальмології поряд з іншими методиками застосовувалися ізотопи сірки та тіаміну. В експерименті на кроликах була встановлена топографія розподілу медикаменту в оці при ванночковому електрофорезі – максимальна кількість препарату виявлялась у волозі передньої камери та різних відділах судинної оболонки. Медикамент проникає в око крізь рогівку та поширюється далі по райдужці, циліарному тілу та власне судинній оболонці. Менші концентрації препарату виявляються в скловидному тілі, сітківці та зоровому нерві. Було виявлено, що зміни медикаменту в оці при електрофорезі залежать від вихідного стану тканин і середовищ ока та в умовах патології неідентичні з даними експерименту зі здоровими тваринами. В ті роки дія радіоактивних ізотопів на організм людини ще не була глибоко вивчена, і Лариса Юхимівна отримала променевою хворобу, від якої страждала все подальше життя.

Розроблялися різноманітні суміші лікарських речовин – поєднання антибактеріальних, десенсибілізуючих, протизапальних, розсмоктуючих, мідріатичних – для отримання більшого терапевтичного ефекту. Таким чином, було покладено початок комплексного електрофорезу та було доведено, що електрофорез складних лікарських комплексів в офтальмології можливий та ефективний. В клініці електрофорез складних лікарських комплексів застосовувався в лікуванні 464 хворих, в основному з важкими формами увеїту різної етіології, і виявився ефективним у 86,4% випадків.

Процеси електроелімінації були досліджені в експериментах на моделях з хімічними та термічними опіками рогівки і показали, що виведення із ока токсичних речовин можливо не тільки в ранні, але і в пізні терміни після опіків, що надавало сприятливу дію на

стан ока. В складі еліміната виявлялись такі біологічно активні субстанції, як гістидин та гістамін. Таким чином, були отримані наукові особливості лікувального значення електроелімінації при опіковому кератоувейті, що дозволило рекомендувати застосування метода в клініці.

Пізніше, користуючись цими знаннями, професор С. А. Якименко та Т. М. Серебріна запропонували нову модифікацію – так звану «проточну» електроелімінацію [18], яка значно підвищувала ефективність її застосування для невідкладної допомоги, діагностики і лікування опіків очей як в ранні, так і у віддалені терміни.

В 1971 році Лариса Юхимівна блискуче захистила дисертацію, що дало їй можливість отримати звання доктора медичних наук, пізніше професора та продовжити очолювати лабораторію фізіотерапії в інституті.

Велике наукове та практичне значення праць Лариси Юхимівни обумовили бурхливий розвиток фізіотерапії в офтальмології в різних регіонах нашої країни. Мінздрав на базі фізіотерапевтичної лабораторії інституту організує науково-методичний центр по фізіотерапії в офтальмології. Написана та надрукована монографія Л. Ю. Черікчі «Фізіотерапія в офтальмології» [8], яка стала підручником для багатьох офтальмологів країни. Починається багатопланова розробка застосування фізіотерапевтичного впливу при різних захворюваннях органів зору [9].

Так, Лариса Юхимівна запропонувала метод лікування співдружньої косоокості шляхом електро-стимуляції прямих м'язів ока. Клінічні випробування методики були проведені спільно з професором І. В. Клюкою та аспірантом С. І. Юровим, останній захистив кандидатську дисертацію [6]. Розроблений метод з успіхом застосовується в педіатричній офтальмології. Подальший розвиток метод знайшов у роботах д. мед. н. І. М. Бойчук та Т. М. Серебріної – запропоновано спосіб диференційованої електростимуляції окоорухових м'язів з впливом на м'язи-антагоністи [16], використання метода для лікування дисбінокулярної амбліопії, оптимізовані режими імпульсних струмів [17].

Лариса Юхимівна розробляє методики електро-терапії спазма акомодатії при прогресуючій міопії. Спільно з д.мед.н. А. С. Сенякіною та м.н.с. Т. В. Балезіною застосовується електрофорез із суміші спазмолітиків [7, 14] з додаванням електростимуляції циліарного м'яза [9], що дозволяє підвищити гостроту зору без корекції, зменшити астенопічні скарги, збільшити резерви акомодатії.

Метод розсмоктуючої дії електротерапії при набухаючій катаракті у дітей, розроблений Ларисою Юхимівною сумісно з лікарем С. Ю. Гіжицею, дозволив отримати виражений терапевтичний ефект та досягти розсмоктування кришталікових мас з покращенням гостроти зору [10]. В ті часи це було важливо, тому що безпечно видалення травматичної катаракти – мі-

крохірургічної техніки та факоемульсіфікації – ще не існувало.

Дослідження Лариси Юхимівни, присвячені електроелімінації, розширювали можливості вивчення патогенезу, патохімії увеїта, його діагностики, включаючи патохімію симпатичної реакції парного ока, що дуже важливо для визначення ступеня ризику розвитку симпатичної офтальмії [12].

Під керівництвом д. мед. н. Л. Ю. Черікчі та д. мед. н. М. Ф. Леуса для вивчення деяких сторін механізму електроелімінування Т. М. Прянішніковою – Серебріною були проведені дослідження, які стали основою її кандидатської дисертації [13]. В експерименті на моделі травматичного увеїту на 100 кролях з використанням метода радіоактивної індикації (мічена амінокислота гліцин), була встановлена відповідність ступеня накопичення гліцина в елімінаті із травмованого та парного ока: рівню накопичення гліцина в камерній волозі, циліарному тілі та судинній оболонці, а також – гістоморфологічному стану тканин судинного тракта на різних стадіях розвитку увеїта. Це об'єктивізувало показники електроелімінування та було свідомством, що в основі підвищення концентрації аміних речовин в елімінаті лежить порушення проникності біологічних мембран, гемато-офтальмічного бар'єру обох очей, прямо обумовлене стадією запального процесу в травмованому оці. Клінічні дослідження 177 хворих (216 очей) свідчили, що по тому, як змінюється вихідна величина біохімічних показників еліміната, можливо судити про ефективність лікування, позначати необхідну корекцію та прогнозувати віддалені результати лікування [13].

У 1988 році професором Л. Ю. Черікчі сумісно з С.С. Гіжицею, Т.М. Прянішніковою та іншими було почато новий важливий напрямок – вивчення електроелімінації при діабетичному процесі в оці [15]. Були отримані попередні дані про тенденцію зміни концентрації цукру та азотистих субстанцій в тканинах ока з діабетичним процесом при його прогресуванні. Крім того, у частини осіб старшої вікової групи з нормальною цукровою кривою було отримано збільшення вмісту цукру в елімінаті, що могло бути свідомством діагностичної цінності метода встановлення прихованої форми цукрового діабету.

Двічі редакція «Офтальмологічного журналу» (у 1970 та 1980 роках) формувала тематичні випуски журналу, присвячені фізіотерапевтичним методам в діагностиці та лікуванні очних хвороб, в яких, окрім Лариси Юхимівни, своїми досягненнями ділилися багато клінік нашої Батьківщини та зарубіжні автори, іменуючи Л. Ю. Черікчі родоначальницею наукового та практичного застосування різних видів фізіотерапії в офтальмології.

З метою подальшого підсилення впливу фізіотерапевтичної дії при важкому перебігу запального процесу, панувеїті, В. В. Савко, Н. В. Коновалова, Н. І. Наріцина та Т. М. Серебріна запропонували спосіб по-

слідовного використання двох методів електрофорезу – трансорбітального та ендоназального, що дає змогу більш повного насичення медикаментом переднього та заднього відділів ока та сприяє більш вираженому терапевтичному ефекту [19].

Подальший розвиток фізіотерапевтичного впливу на органи зору обумовив поєднане послідовне застосування двох видів фізіотерапевтичного лікування – мікрохвильової терапії та трансорбітального електрофорезу, що дозволяє підвищити лікувальний ефект кожного з цих методів, використовуваних окремо [21].

День народження 14 грудня Лариса Юхимівна завжди святкувала разом із співробітниками лабораторії. Пам'ятаємо велику вітальню, яка утворилася після перепланування звичайної трикімнатної квартири у п'ятиповерховій «хрущовці». Великий обідній стіл стояв збоку у кімнаті, а на стіні висіла чудова картина – краєвид Криму, що відкривався з вікна. Здавалося, що то не глуха стіна, а вікно в чудове місце з морем, горами та квітами (малюнок відомої української художниці Валентини Цвіткової – тітки). Лариса Юхимівна була гостинною господинею – стіл був повним. Свято проходило дуже радісно, із спогадами та жартами. Але не завжди так було у житті Л. Ю. Черікчі – у 90-х роках після звільнення з інституту жити тільки на професорську пенсію було скрутно. Але вона не втрачала доброго гумору та казала, що на сніданок їла бутерброд з чорною ікрою – то був чорний хліб з відвареним буряком. Дуже любила Лариса Юхимівна свою дачу у Чорноморці – майже на краю схилу, поряд з морем. Там було все дуже просто – одноповерховий будинок на одну кімнату з верандою. Багато заростей винограду, декілька дерев, під одним з них був вкопаний стіл, за яким вона, читаючи, проводила майже весь час. Але був простір, море і тиша.

Померла Лариса Юхимівна 4 квітня 2011 року, похована в Одесі.

Лариса Юхимівна була високоосвіченою, багатогранною, талановитою людиною, яка багато років свого життя присвятила створенню нового напрямку вітчизняної медицини – фізіотерапії в офтальмології (рис. 3).

Література

1. **Черікчі ЛЮ.** Лікування очних захворювань електрофорезом екстракта алое. Автореферат дис. ... канд. мед. наук. 1958. 20 с.
2. **Черікчі ЛЮ.** Електроелімінація гістаміну з очей з хімічними опіками рогівки. Офтальмол. журн. 1967; 3: 232-234.
3. **Черікчі ЛЮ.** Електротерапія в офтальмології. Офтальмол. журн. 1970; 7: 483-488.
4. **Черікчі ЛЮ.** Електрофорез і електроелімінація в експериментальній та клінічній офтальмології. Автореф. дис. ... д-ра мед. наук. 1971. 46 с.
5. **Черікчі ЛЮ.** Електроелімінація у вивченні деяких особливостей патохімії та патогенезу запального процесу в оці. Офтальмол. журн. 1973; 3: 199-202.

Рис. 3. Черікчі Лариса Юхимівна.
Художник В. Цвіткова.

6. **Юров СІ.** Електростимуляція прямих м'язів ока в комплексном лікуванні косоокості. Автореферат дис. ... канд. мед. наук. 1973.
7. **Черікчі ЛЮ, Сенякіна АС, Балезина ТВ.** Елетротерапія спазма акомодатії при прогресуючій міопії. Офтальмол. журн. 1977; 6: 356-357.
8. **Черікчі ЛЮ.** Фізіотерапія в офтальмології. Київ: Здоров'я, 1979; 142 с.
9. **Черікчі ЛЮ.** Реабілітуючі можливості фізіотерапії в офтальмології. Офтальмол. журн. 1980; 5: 259-262.
10. **Черікчі ЛЮ, Гижица СЄ.** Розсмоктуюча дія електротерапії при травматичній катаракті. Офтальмол. журн. 1981; 6: 344-347.
11. **Черікчі ЛЮ.** Електростимуляція ціліарного м'яза в лікуванні спазма акомодатії. Офтальмол. журн. 1984; 2: 83-86.
12. **Черікчі ЛЮ.** Імуннодепресанти і симпатична реакція. Офтальмол. журн. 1984.
13. **Прянішнікова ТМ.** Електроелімінація в клініці увеїта, особливості механізму дії метода. Автореф. дис. ... канд. мед. наук. 1985.
14. **Балезина ТВ.** Діагностика і лікування спазма акомодатії та слабкості акомодатії у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Автореф. дис. ... канд. мед. наук. 1986.
15. **Черікчі ЛЮ, Гижица СЄ, Прянішнікова ТМ.** та інші. Електроелімінація у вивченні патохімії діабетичного процесу в оці. Офтальмол. журн. 1988; 4: 198-203.
16. **Бойчук ІМ, Серебріна ТМ.** Традиційна та диференціальна електростимуляція очних м'язів при амбліопії. Офтальмол. журн. 2003; 19-22.
17. **Бойчук ІМ, Серебріна ТМ.** Спосіб стимуляції око рухових м'язів. Патент 59104 А Україна, МПК А 61F 9/00, 15.08.2003; Бюл. 8: 1.
18. **Якименко СА, Серебріна ТМ, Гладуш ТІ.** Деклараційний патент на корисну модель. Спосіб електроелімінації. Бюл. 6. (11) 6987(51) 7 А61F 9/007. 15.06.2005:1.

19. **Савко ВВ, Коновалова НВ, Наріцина НІ, Серебріна ТМ.** Спосіб лікування запального процесу переднього відділу ока шляхом комбінованого впливу трансорбитального і ендозонального електрофорезу протизапальних засобів. Патент України 22243 від 24.04.07.
20. **Наріцина НІ, Коновалова НВ, Новік АЯ, Серебріна ТМ.** Пігментний ретиніт: клінічні форми, діагностика і лікування. Офтальмол. журн. 2013; 1: 83-88.
21. **Наріцина НІ, Коновалова НВ, Новік АЯ, Серебріна ТМ.** До питання лікування дегенерації макули і заднього полюса. Філатовські читання-2013 : матер. конф. Одеса, 2013:135.
22. **Наріцина НІ, Коновалова НВ, Серебріна ТМ.** К питанню профілактики гострої ішемічної невропатії зорового нерва. Офтальмол. журн. 2014; 1: 44-47.
23. **Коновалова НВ, Наріцина НІ, Серебріна ТМ, Шайби Абдеррахім.** Спосіб лікування запальних захворювань переднього та заднього відділів ока. Патент 91905 Україна. 2015. МПК (2014.01). А61В 17/00.

Надійшла 11.10.2024